

*Оксана Іллівна Михалюк,
здобувач Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
головний спеціаліст Міністерства культури України*

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ДЕФІНІЦІЇ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРОТОКОЛУ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ ТА ЇХ ЕТИМОЛОГІЯ

Стаття присвячена дослідженню семантичного поля ключових слів, що вживаються в дипломатичних текстах. Автор доводить думку про те, що протокол – це сучасна назва так званого в минулому поняття «церемоніал», яке близьке до поняття «церемонія». У статті робиться спроба дослідити семантику ключових слів, відшукати етимологічні корені першоджерел та виявити прагматичне поле їх функціонування, з'ясувати особливості їх уживання в історичній діяchronії.

Ключові слова: протокол, церемонія, церемоніал, дипломатія, кутюми, світський етикет, діловий етикет.

*Оксана Ільнична Михалюк,
соискатель Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств,
главный специалист Министерства культуры Украины*

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕФИНИЦИИ ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРОТОКОЛА В УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЕ И ИХ ЭТИМОЛОГИЯ

Статья посвящена исследованию семантического поля ключевых слов, употребляемых в дипломатических текстах. Автор доказывает мысль о том, что протокол – это современное название так называемого в прошлом понятия «церемониал», которое близко к понятию «церемония». В статье делается попытка исследовать семантику ключевых слов, отыскать этимологические корни первоисточников и выявить прагматическое поле их функционирования, выяснить особенности их употребления в исторической диахронии.

Ключевые слова: протокол, церемония, церемониал, дипломатия, кутюмы, светский этикет, деловой этикет.

*Oksana Ilinichna Mihaljuk,
the competitor of National academy of the managerial personnel of culture and arts,
the main expert of the Ministry of culture of Ukraine*

TERMINOLOGICAL DEFINITIONS OF THE DIPLOMATIC PROTOCOL IN THE UKRAINIAN CULTURE AND THEIR ETYMOLOGY

The article is devoted to the investigation of the semantic field of keywords which are used in the diplomatic texts. Since a definition «kurdium», an echo of the ancient Roman right, the semantic field separately taken special words, characteristic for the European cultural tradition is considered. The author argues the idea that the protocol is the modern name of the so-called in the past the concept of «ceremonial», which is close to the concept of «ceremony». The article attempts to explore the semantics of key words, to find the etymological roots of the primary sources and identify the pragmatic field of their operations as well as to find out the features of their use in historical diachrony.

Key words: protocol, ceremony, ceremonial, diplomacy, coutumes, social etiquette, business etiquette.

Дипломатичний протокол передбачає правила оформлення документів, ведення архівів, питання церемоніалу та етикету. Звідси впливають основні поняття, які водночас є спеціальними термінами дипломатичної служби. До них ми відносимо поняття *протокол, церемонія, церемоніал, етикет, кутюми*.

Дипломатичний протокол є одним з інструментів, що використовуються в політиці із зарубіжними країнами. За ним регламентуються правила поведінки і проведення процедури ділових контактів між представниками різних країн. Він застосовується для уникнення небажаних конфліктів та міжнародних непорозумінь, знайдення коректного підходу до партнерів і проявлення власної гідності та поваги. Дипломатичний протокол містить загальні принципи і конкретні вказівки (приписи) поведінки членів дипломатичної місії. Правила дипломатичного протоколу ґрунтуються на принципі міжнародної ввічливості, тобто поваги до всього, що символізує чи представляє державу.

Виконання дипломатичного протоколу є обов'язковим за будь-яких обставин: при визнанні держав, встановленні між ними дипломатичних відносин; призначенні глав дипломатичних представництв, врученні ними вірчих грамот; при проведенні бесід і переговорів; при підписанні договорів; організації зустрічей і проводів офіційних делегацій, скликанні міжнародних конференцій і нарад; при участі у святкових або траурних церемоніях.

На основі норм дипломатичного протоколу і церемоніалу проводяться дипломатичні прийоми, ведеться дипломатичне листування, проводиться представницька робота. Дипломатичний протокол має міжнародний характер, хоча інколи можуть мати місце незначні відхилення, які впливають із соціального ладу, національних і релігійних звичаїв. Проведення міжнародних заходів з дипломатичного церемоніалу і протоколу забезпечує налагодження та підтримку стабільного механізму дипломатичних відносин.

За останні роки у вітчизняній літературі з'явилися ґрунтовні книги з питань дипломатії, що мають важливе значення для аналізу проблем дипломатичного церемоніалу і протоколу. Серед них ми виділяємо розвідки українських (О. Сагайдак, Г. Руденко), польських (Л. Ікановіч, Ж. Пікарський, Т. Орловський), російських (В. Андреев, А. Борунков), англійських (Джон Вуд, Жан Серре) дослідників. Проте їхні дослідження більше стосуються історико-культурологічних дипломатичних аспектів і не розглядають семантико-прагматичних та етимологічних основ лексики, що неодмінно вживається у дипломатичних документах.

Ґрунтовне дослідження О. Сагайдак присвячене становленню дипломатичного протоколу, де особливу увагу зосереджено на історії дипломатичних прийомів, а також на необхідності дотримання вимог ввічливості при проведенні протокольної діяльності дипломатичного представництва. Авторка розкриває традиції дипломатії в різних країнах світу (Англія, Франція, Німеччина, Італія, країни Північної та Південної Америки, Латинської Америки, Сполучених Штатів Америки, Азії, Близького Сходу, Австралії), навіть малих європейських країн, які значною мірою вплинули на формування етикету світських заходів [5].

Велику роботу щодо вивчення дипломатичного протоколу і ділового етикету здійснюють польські вчені С. Ікановіч (S. Ikanowicz), Ж. В. Пікарський (J.W. Piekarski), Т. Орловський (T. Orłowski), С. Сідоровіч (S. Sidorowicz). Значний вклад у вивчення цієї проблеми вніс Едвард Піткевич (Edward Pietkiewicz), автор ґрунтового дослідження «Protokołu dyplomatycznego» (Дипломатичний протокол, Варшава, 1997), виданого Міністерством закордонних справ Польщі, та інших відомих як у себе на батьківщині, так і поза її межами книг з етикету наприклад «Dobre obyczaje» («Гарні манери», Варшава, 1987); «Savoir-vivre dla każdego» («Це повинні знати всі», Варшава, 1997); «Etykiet amenedżera, czyli sztuka dobrych manier w prowadzeniu interesów» («Етикет менеджера, мистецтво хорошого тону в бізнесі», Варшава, 1990); «Przyjęcia w biznesie i nie tylko» («Прийом у бізнесі та за його межами», Варшава, 1995).

Серед підручників, посібників та монографій, за якими навчаються майбутні дипломати в багатьох вищих навчальних закладах Польщі, слід відзначити такі: «Protokół dyplomatyczny. Ceremoniał & etykieta» («Дипломатичний протокол. Церемоніал і етикет Томаша Орловського»); «Protokół dyplomatyczny i dobre obyczaje» «Дипломатичний протокол і гарні манери» (Варшава, 2004) С. Ікановича та Ж. Пікарського; публікація С. Ікановича «Protokół dyplomatyczny w życiu menedżera» («Дипломатичний протокол в житті менеджера», Варшава, 2004).

Польські вчені розглядають концептуальні питання дипломатичного протоколу, а саме: основні засади створення церемоніальних і дипломатичних процесів та їх основні складові – представництво, місія, право, недоторканність, етикет, протоколи, візити, акти, зв'язки, листування, привілеї, а також не менш важливі елементи дипломатичного етикету – порядок знайомств, обмін візитними картками, уклони, привітання, звертання, вибачення, тематика спілкування, культура мовлення, вбрання, прикраси, подарунки, сувеніри, пропозиції, екскурсії, вечірки, прощання, від'їзд тощо.

У працях польських дослідників дипломатичного протоколу зазначається, що знаменною датою в історії протоколу стало 1 січня 1585 року, коли король Франції Генріх III (Валуа) дав вказівку створити офіс *wprowadzającego ambasadorów i władcówobcych* – «уведення іноземних послів і правителів» [6, 21].

Мета даної статті – дослідити семантику ключових слів, які функціонують у текстах дипломатичних протоколів; виявити етимологічні корені їх походження; з'ясувати особливості їх уживання в історичній діяхронії.

Відкриття дипломатичних офісів мало політичне підґрунтя – створення постійно діючого секретаріату, що здійснював би дипломатичні місії за кордоном, а також із великими почестями зустрічав у себе на батьківщині іноземних гостей.

Історичний досвід показує, що для забезпечення нормальних дипломатичних відносин необхідно дотримуватися міжнародно-правових норм, а також певних церемоніальних і протокольних звичаїв та правил. Сучасна дипломатія використовує термін «протокол», «дипломатичний протокол». Слово *протокол* походить від грецького *protokollon* (*protos* – перший, а *kolla* – клеїти), тобто дослівно – *правила оформлення документів*. Пізніше це слово широко

увійшло в дипломатичну практику і крім назви процесу оформлення документів ним стали називати правила етикету й церемоніалу. Згідно зі словником Робера (франц.) – *Le protocol – 1) le document portant les résolutions d’une assemblée, le text d’un engagement; 2) Le recueil de règles à observer en matière d’etiquette, dans les relations officielles Le protocole de communication*) [7, 605].

Щодо розбіжностей у дефініціях «протокол» і «церемоніал», то вітчизняні і зарубіжні вчені сходяться в тому, що протокол – це сучасна назва так званого в минулому поняття «церемоніал». На думку польських дослідників Ельжбети Вожніки та Поліни Зайди (*Elżbieta Woźnica, Paulina Zajda*): «... *Z protokołem, zwanym w przeszłości ceremoniałem dworskim lub etykietą dworską spotykamy się od zarania dziejów*» [8] (у перекладі – «Протокол, який у минулому називали “придворний церемоніал” або “королівський етикет”, існував із давніх часів». – О. М.).

Проте окремі норми дипломатичного протоколу мають особливо парадний характер і називаються церемоніалом, тому широко вживаються такі словосполучення: церемоніал вручення вірчих грамот, церемоніал зустрічі і проведів офіційної делегації, церемоніал підписання міжнародних договорів тощо.

Історія дипломатії і дипломатичного протоколу передбачає створення держави й необхідність підтримання відносин з метою уникнення конфліктів між ними. Ще в стародавній Греції, яка була розділена на безліч дрібних міст-держав, правителі вдавалися до послуг людей, які вміли вести перемовини, – послів. Як правило, послами були священики, філософи, купці, поети або інші видатні громадяни. Посли йшли на перемовини з оливковою або лавровою гілочкою, обплетеною двома зміями, що символізувало обережність та хитрість.

До членів місії входили глашатаї, котрі оголошували мету перемовин та основні питання, які необхідно розглянути. Першочерговими були питання війни і миру, а також поділу територій, виплати компенсацій за збитки від ворожих дій, обміну ув’язненими і поховання загиблих. У послів були повноваження, які склалися з канцелярських закордонних справ, вироблення інструкцій, написаних на рулонах із папірусу або пластинах, які називалися дипломами. Польські вчені С. Ікановіч та Ж. В. Пікарський вважають, що саме від цього слова утворилися слова «диплом» і «дипломатія» [5, 13 – 14].

Лексична сполучуваність основи слова «диплом...» передбачає варіанти вживання: дипломатична місія, дипломатична мова, дипломатична служба, дипломатичне право, дипломатична недоторканість, дипломатичне представництво, дипломатичне протистояння, дипломатичний етикет, дипломатичний контекст, дипломатичне листування, дипломатичні відносини, дипломатичний протокол тощо.

Протокол є невід’ємною частиною ділового етикету. Як і будь-який інший пласт культури, етикет має свою давню історію, в якій зберігаються лише ті норми етикету, які випробувані часом протягом тисячоліть і ввібрали в себе досвід багатьох поколінь. Етикет світських заходів і прийомів є невід’ємною складовою не лише культурного, а й політичного життя суспільства.

У сучасному вигляді і значенні слово *етикет* вжито у XVIII столітті при дворі французького короля Людовика XIV Великого (*Louis XIV le Grand*) на прізвисько Король-Сонце (*le Roi-Soleil*). Людовик XIV уперше ввів моду на

карточки-етикетки, де були перераховані правила поведінки під час проведення світських прийомів. З розвитком форм людського співжиття ускладнювалися норми поведінки, а звідси – етикет ставав більш вишуканим та універсальним.

Про французьке походження поняття «етикет» свідчать мовознавці, адже мова у своєму вокабулярі вербалізує реальні події та факти. Тлумачний словник Робер (*Pierre Robert*) дає таке визначення: «*L'etiquette – 1) le petit morceau du papier, de carton, fixé à un objet pour en indiquer la nature, le prix, la possesseur; 2) l'ordre de préséances, cérémonial, en usage auprès d'un grand personnage*» [7, 283].

Перше значення слова *етикет* функціонує у французькій мові як *етикетка*, друге значення – *церемоніал*, якого треба дотримуватися при спілкуванні з поважними особами. У французькому вжитку побутує також поняття «церемоніал», яке має спільний етимологічний корінь *cérém(on)* з іншим поняттям – «церемонія». Церемоніал – це сукупність правил проведення церемоній: «*Le cérémonial est l'ensemble derègles observée slors d'unecérémonie*» [7, 117]. Поняття «церемонія» має декілька значень: «*La cérémonie est 1) les actes solennelles accompagnant un culte religieux; 2) les formes extérieures (gestes, décors ...) destinées à marquer un événement de la vie sociale; 3) la politesse excessive dans la vie privée*» [7, 117]. Із визначення стає зрозуміло, що поняття «церемонія» – це урочисті заходи, пов'язані, перш за все, з релігійним культом, а також зовнішні форми поваги, які виявляються в жестах, декорі тощо. Воно передбачає вияв надмірної уваги до особи в державному та приватному житті.

Англійські вчені, автори книги «Дипломатична церемонія і протокол» Джон Вуд і Жан Серре (*John Wood and Jean Sevres*) зазначають, що «в цілому протокол – це сукупність правил поведінки урядів та їх представників офіційних і неофіційних» [1, 117].

Етикет кожної країни має свої доволі суттєві особливості, що зумовлено історичними, національними, релігійними та іншими традиціями і звичаями, проте у вирішенні міжнародних питань слід дотримуватись компромісу: враховувати свою національну специфіку та традиції, звичаї та ритуали іншої сторони. Правила ввічливості кожного народу поєднують у собі національні та міжнародні традиції етикету.

За дослідженнями О. В. Лавренко, «... етикет як детально розроблена система правил склався в епоху середньовіччя, де великого значення надавали кодексу лицаря, ритуалам, символам, атрибутиці (особливо одягу), де існувала чітка ієрархія статусів людей, де культивувалося лицарське ставлення до жінки. Вимоги сучасного етикету склалися протягом багатьох століть історії цивілізації і є результатом досвіду багатьох поколінь. У своїй основі вони є міжнародними, оскільки їх дотримуються більш чи менш однаково у всіх країнах...» [3, 20].

Етикет має певну сферу вживання. Згідно з класифікацією, розробленою дослідником міжкультурної комунікації Ю. В. Косенко, розрізняють такі види етикету: «... військовий етикет (регламентує спілкування між воїнами); дипломатичний етикет (протокол); службовий етикет (правила ділового спілкування); сімейний етикет (взаємини членів родини)» [2, 127].

Етикету, як регламентованих правил поведінки, необхідно дотримуватися з метою запобігання «культурному шоку» – терміна, введеного сучасними лінгвокультурологами. Так, Ю. В. Косенко застерігає, що «...колись при зустрічі китайці тиснули руки самі собі. А в більшості країн прийнято тиснути руки один одному. У південних країнах, де руки у людей вологі від поту, такі жести непопулярні. Натомість в африканських народів при зустрічах прийнято дарувати один одному гарбуз. Калмики, вітаючись, від щирого серця терлися носами. Лапландці, виявляючи повагу та шанобливість, крутили язиками на всі боки. Японців із дитинства привчають посміхатися, щоб нікому не псувати настроя своїм “кислим виглядом”» [2, 129].

Соціальна функція етикету – запобігання конфліктним ситуаціям та їх усунення як у міждержавних стосунках, так і в міжособистісному спілкуванні. Будь-яке суспільство або окрема соціальна група намагається налагоджувати мирні відносини в своєму середовищі, послабляти тенденції, які ведуть до деструктивних дій та інших негативних наслідків. Завдання суспільства та державних органів – погоджувати дії окремих осіб і груп, сприяти налагодженню порозуміння. Наведення порядку може бути досягнуте авторитарним чи військовим шляхом, однак, цивілізоване саморегулювання соціальних відносин досягається також і через культурні норми й цінності, які регулюються етикетом. Саме загальноприйняті норми етикету забезпечують ухвалення взаємовигідних цілей, стимулюють стабільні стосунки як усередині колективу, так і на міжнародному рівні.

Психологічна функція етикету – зняття психологічної напруженості в ситуації, коли людина не знає як коректно поводитися. У такому разі в нагоді стають правила поведінки, що склалися протягом сторіч або ж запозичені із досвіду інших держав. Головною умовою розв’язання будь-якого конфлікту є тактовність як знак самоповаги та поваги до конфлікуючої сторони. У такий спосіб створюються умови для цивілізованого розв’язання конфліктів.

Дотримуватися світського етикету та церемоніалу було необхідно при проведенні епохальних подій: звеличення персон – імператорів, королів, царів, князів, принців, герцогів тощо; для закріплення ієрархії всередині самого класового суспільства; для ознаменування визначних перемог. Від знання етикету, виконання його правил часто залежала не тільки кар’єра, а й життя людини.

Важливим джерелом етикету у Франції були звичаї – *‘les coutumes’*, які склалися на основі звичаїв окремих регіонів (Анжу, Аквітанія, Бретань, Бургундія, Ельзас, Іль-де Франс, Лангедок, Лотарингія, Лімузен, Пікардія, Прованс, Пуату, Нормандія, Овернь, Шампань та інші) та окремих впливових сеньйорів. Навіть у рамках великих феодальних володінь (Нормандія, Анжу, Бретань та ін.) звичаї відрізнялися.

‘Le coutume – 1) la manière à laquelle la plupart se conforment, dans un groupe social; 2) une habitude [7, 172]. «1) Манера, якої дотримуються члени певної соціальної спільноти; 2) звичка». Термін *coutume* співвідноситься з суміжними – *tradition, usage, moeurs* – традиція, застосування, мораль.

Звичаї мали усну форму поширення. Трансформоване, спрощене римське право, збагачене локальними правовими традиціями певних місцевостей –

провінцій, округів, міст, було поширене у ранньосередньовічній феодальній Франції, зокрема, в Орлеані, Оверні, Анжу, Бовезе, Нормандії. Передавалися такі звичаї як в усній, так і письмовій формі, але від XIII до XVIII століття (до прийняття 1804 року Французького цивільного кодексу), здебільшого формувалися у зшитки [9]. Дотримання кутюмів у більшості випадків було добровільним. Як занотовані, так і звичаєві різновиди кутюмів визнавалися з покоління в покоління на певній території, інколи набували локального масштабу та обов'язкової сили, підкріпленої, насамперед, неписаними правилами, що унормовували життєдіяльність суспільства.

Отже, лексика дипломатичного протоколу, яка має давню історію, не втрачає своєї актуальності й набуває все нового змістового наповнення в контексті сучасної дійсності. Ґрунтовне вивчення її етимологічного змісту надає більше можливостей для утворення лексичних сполучень. Перспективним напрямом вивчення лексики дипломатичних протоколів є дискурсно-культурологічний аспект.

Література

1. Вуд Дж. Дипломатический церемониал и протокол : принципы, процедура, практика / Дж. Вуд, Ж. Серре ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1974. – 250 с.
2. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / Ю. В. Косенко. – Суми : Сумський держ. ун-т, 2011. – 187 с.
3. Лавренко О. В. Діловий етикет та імідж державного службовця : метод. посіб. / О. В. Лавренко, А. А. Лавренко. – К., 2008. – 60 с.
4. Сагайдак О. П. Дипломатичний протокол та етикет / О. П. Сагайдак. – К. : Знання, 2005. – 259 с.
5. Ikanowicz C. Protokół dyplomatyczny – dobre obyczaje / C. Ikanowicz, J. W. Piekarski. – Warszawa, 2000. – S. 13–14.
6. Orłowski T. Protokół dyplomatyczny ceremoniał & etykieta / Tomasz Orłowski. – Warszawa, 2006. – 20 s.
7. Robert Paul. Dictionnaire : Le Robert de poche / Daniel Morvan, Françoise Gérardin. – Paris : Le Robert-Sejer, 2006. – 1074 p.
8. Woźnica E. Protokół dyplomatyczny / Elżbieta Woźnica, Paulina Zajda. – Analiza, 2009. – 124 p.
9. [Кутюми] – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/15813> [Електронний ресурс]. – Знімок сторінки на 10.01.2014 р.